

κοροϊδία, ἂν δὲν εἶναι θρασύτης, τὸ νὰ μιλάμε μὲ ἀκριβεία μονολέπτου, ὅταν κινδυνεύουμε ν' ἀπατηθοῦμε γιὰ ποσὰ ἑκατοντάδων χιλιάδων! Θὰ ἀρκοῦσε οἱ λῃσμοὶ νὰ γινότανε σὲ χιλιάδες δραχμῶν, γιὰ νὰ μὴν αὐταπατόμαστε.

(Στὸ ἄλλο φύλλο Β': Τὰ ἔσοδα)

ΟΙΚΟΝΟΜΟΛΟΓΟΣ

ΦΙΛΕΛΕΥΤΕΡΟΙ

Γ'.

Ἐγραψα στὸ πρῶτό μου ἄρθρο, πῶς, λέγοντας πῶς εἵμαστε φιλελεύτεροι, ἐννοοῦμε ὅτι ζητοῦμε τὴν ἐλεύτερη σκέψη ὅσο τὸ δυνατόν περισσότερων ἀνθρώπων, ἐλεύτερη ὅχι μόνο ἀπὸ νομικὸ καταναγκασμὸν μὰ καὶ ἀπὸ οἰκονομικὰ ἐμπόδια. Ἔτσι γίνεται φανερό πῶς ἓνας τέτοιος λιμπεραλισμὸς δὲν πρέπει νὰ συγχυστεῖ μὲ τὸν παλιὸ λιμπεραλισμὸ τοῦ laisser faire. Ἄν κανεὶς ζητοῦσε τὴν ἐλεύτερη δράση καὶ εἴτανε συνεπής, ἔπρεπε φυσικὰ νὰ καταλήξει στὸν ἀναρχισμό· μὰ τὴ συνέπεια αὕτη δὲν τόλμησαν νὰ τὴν τραβήξουν οἱ φίλοι τῆς ἐλεύτερης δράσης γιὰ τὴν αὐτοὶ ἀναγνώριζαν τὸ Κράτος καὶ ἤξευραν πῶς τὸ Κράτος καὶ τὸ δίκαιο προϋποθέτουν ἴσα ἴσα τὸν περιορισμὸ τῆς ἐλευτερίας. Σκουντοῦσαν λοιπὸν ἐδῶ καὶ ἐκεῖ γιὰ νὰ βροῦν τὸ βαθμὲ τῆς ἐλευτερίας ποῦ ἔπρεπε νάχει τὸ ἄτομο καὶ εἶναι φυσικὸ πῶς ὁ τέτοιος βαθμὸς θὰ παράλλαξε κατὰ τὸ πρόσωπο ποῦ ἤθελε νὰ τὸν ὀρίσει. Τὸν τελευταῖο καιρὸ τονίστηκε πῶς ἡ δράση ἔπρεπε νὰ περιοριστεῖ μόνο ὅσο εἶναι ἀναγκαῖο, καὶ κριτήριον τῆς ἀναγκαιότητος αὐτῆς ἔπρεπε νὰ εἶναι ἡ λογική, πῶς μὲ ἄλλες λέξεις λιμπεραλισμὸς εἶναι ἡ ἀρχὴ νὰ μὴν ἀναγνωρίζει κανεὶς ἄλλους περιορισμοὺς τῆς ἀνθρώπινης δράσης παρὰ μόνο ἐκείνους ποῦ ἐπιβάλλει ἡ λογική. Μὰ δὲ νομίζουμε πῶς τὸ κριτήριον αὐτὸ μπορεῖ νὰ κρατηθεῖ πολλὰς φορὲς ἔβαλαν τὴ λογικὴ γιὰ κριτήριον, μὰ σ' αὕτη στηριζότανε τοῦ κόσμου οἱ δυνατότητες μὲ τὴν ἴδια δύναμιν, ὥστε τὸ κριτήριον καταντούσε τιποτένιο· τὴ λογικὴ ἡμεῖς δὲν τὴ βλέπουμε ἔτσι ἀπόλυτη, μὰ σὲ μορφὴ τῆς λογικῆς μου, τῆς λογικῆς σου, κλ. τὴ βλέπουμε δηλ. ὑποκειμενική, καὶ ἔτσι πιστεύουμε πῶς ἂν τὴ βάλουμε γιὰ κριτήριον τῆς πολιτικῆς ἀρχῆς τοῦ λιμπεραλισμοῦ θάχουμε τόσοις λιμπεραλισμοὺς ὅσους καὶ οἱ λογικὲς ποῦ θὰ σκεφτότανε ἂν ὁ ἓνας ἢ ὁ ἄλλος περιορισμὸς τῆς ἐλευθερίας εἶναι ἀναγκαῖος ἢ ὅχι. Ἡ ἀρχή, ὅπως παρὰπάνου τὴν ἀναφέραμε, μᾶς φαίνεται λοιπὸν ἀόριστη — θὰ τὴν καταδικάσουμε

δὲ ὁλότελα μόλις ὀρίσται σ' ἓνα σημεῖον ποῦ θὰ καταστρέφει τὴν ἐλεύτερη σκέψη. Γιὰ τὴν ὅσο μικρότερος εἶναι ὁ περιορισμὸς τῆς ἀτομικῆς δράσης, τόσο μεγαλύτερος εἶναι ὁ κίνδυνος τῆς ἐλεύτερης σκέψης, καὶ αὐτὸ ὅχι τόσο ἀπὸ τὸ νομικὸ μέρος ὅσο ἀπὸ τὸ οἰκονομικόν, γιὰ τὴν ἐλεύτερη δράση μπορεῖ πολλὰς φορὲς νὰ φέρει στὴν οἰκονομικὴ ἐξάρτηση τῶν πολλῶν ἀπ' τοὺς λίγους, καὶ ἐπομένως νὰ περιορίσει ἐμμέσως τὴν ἐλεύτερη σκέψη τῶν πολλῶν, βάζοντάς τοις οἰκονομικὰ ἐμπόδια.

Ἐπιμένουμε λοιπὸν στὴν ἐννοία τοῦ λιμπεραλισμοῦ σὰν ἀρχῆς ποῦ ζητάει τὴν ἐλεύτερη σκέψη ὅσο τὸ δυνατόν περισσότερων ἀτόμων καὶ ἀρχίζουμε τώρα νὰ τραβοῦμε τὶς συνέπειες τῆς ἀρχῆς αὐτῆς.

Ἡ πρώτη συνέπεια τῆς ἀρχῆς εἶναι ἡ ἀναγνώριση τῆς ἐλεύτερης ἐπιστήμης. Κανέναν περιορισμὸ δὲν ἀνεχόμεστε στὴν ἐπιστημονικὴ μας ἐρευνα καὶ στὴ διατύπωση τῶν συμπερασμάτων τῆς. Κανέναν περιορισμὸν ἀπ' τὸ νόμον πολεμοῦμε λοιπὸν κάθε διάταξιν τοῦ δικαίου ποῦ θέλει νὰ περιορίσει τὴν ἐπιστήμην. Αὐτὸ δυστυχῶς γίνεται στὸν τόπον μας, γιὰ τὴν τιμωρεῖται ὁ ἐπιστήμονας ἐκεῖνος ποῦ θὰ τολμοῦσε νὰ ἐξωτερικεύσει τὰ πορίσματα τῆς ἐργασίας του, ἂν τυχὸν τὰ πορίσματα αὐτὰ ἀντιβαίνουν σὲ ὀρισμένους ἀρχές, ποῦ ἐπικρατοῦν σήμερα, ἡθικὰς ἢ θρησκευτικὰς. Ἔτσι ἐπιζοῦμε στὸν τόπον μας μ' ὅλον τὸν εἰκοστὸν αἰῶνα τὴν πρωτοφανῆ ἀγνοία ἢ γιὰ μερικὸς τὴ μὴ ἐκδηλώσει σπουδαίων ἐπιστημονικῶν θεωριῶν, ποῦ ἄλλοι ἔχουν καταστήσει τόσο ἔδαφος, ἔτσι ἐπιζοῦμε τὴ ντροπὴ νὰ καταγγέλλεται ἓνας ἐπιστήμονας γιὰ τὸ τόλμησε ν' ἀναπτύξει τὶς ὀλισθηρὰς θεωρίαις του, πορίσματα τῆς ἐπιστημονικῆς του ἐργασίας. Κανέναν περιορισμὸν οἰκονομικόν, ὅπως θὰ ἀναπτύξουμε παρακάτω. Κανέναν περιορισμὸν δογματικόν αὐτὸ θὰ πεῖ πῶς ζητοῦμε ὅχι μόνο ἐλεύτερη μὰ καὶ φιλελεύτερη ἐπιστήμην. Δὲ θὰ μακρολογήσομε ἐδῶ γιὰ τὸν ὅρισμό τῆς ἐπιστήμης· ἡμεῖς τὴν καταλαβαίνουμε σὰν ἓνα συστηματοποιημένο σύνολον ἐννοιῶν κάτου ἀπὸ μιὰ γενικώτερη ἐννοία. Ἔτσι δὲν τὰ πολυλογοῦμε ἂν ἡ θεολογία πρέπει νὰ χαρακτηριστεῖ ἐπιστήμη ἢ ὅχι. Ἐμεῖς τῆς ἀφίνουμε τὴ χαρὰ νάχει τὸν τίτλον τῆς ἐπιστήμης. Μὰ φιλελεύτερη ἐπιστήμη βέβαια δὲν τὴ βρίσκουμε ὅσο εἶναι δεμένη σὲ ὀρισμένα δόγματα, ὅσο ἀναγνωρίζει ὀρισμένους ἀπόλυτους ἀλήθειαις ἐκ τῶν προτέρων, χωρὶς νὰ τις ἐρευνήσῃ, χωρὶς ν' ἀμφιβάλλῃ πρῶτα γι' αὐτὰς καὶ νὰ ζητήσῃ νὰ πεισθεῖ. Κι αὐτὸ εἶναι γιὰ τὴ θεολογία φυσικόν, γιὰ τὴν ἀλήθειαις τὶς αὐτὰς, εἶναι ἀλήθειαις «κατ' ἀποκάλυψιν». Ἔτσι δὲν πρέπει νὰ μᾶς φανῇ παράδοξον ὅτι μοῦ διηγῆθηκαν κάποτε γιὰ ἄστερον, πῶς δηλ. μιὰ

Κατήχηση πού διδάσκεται στα γυμνάσια εύρισκε την απόδειξη της ύπαρξης του Θεού στο σύμβολο της πίστωσης, πού λέει «πιστεύω σ' έναν Θεό. . . .» δέχομαι βέβαια πώς αυτό δεν είναι **απόδειξη**, μα το δόγμα δεν έχει ανάγκη ν' αποδειχτεί — το νά ζητάει μάλιστα κανείς ν' αποδείξει το δόγμα προϋποθέτει φυσικά την αμφιβολία στην αλήθεια του, πράμα πού αναιρεί την έννοια του δόγματος. Το δόγμα δεν αποδειχνεται, μόνο **πιστεύεται**. 'Η επιστήμη πάλι, ή γνώση, πού δεν μπορεί νά στηριχτεί παρὰ στην παρατήρηση του εξωτερικού κόσμου κι από την έμπειρία νά βγάλει συμπεράσματα, δεν μπορεί φυσικά νά επηρεαστεί απ' τις δογματικές αλήθειες. 'Επιστήμη σάν κ' εκείνη πού φαντάζονται οί εκκλησιαστικοί πατέρες, επιστήμη δηλ. πού έχει σκοπό νά **αποδείξει** σώνει και καλά «τά δια πίστωσης παρελημμένα», τέτοια επιστήμη δεν έχει γιά μς καμιά αξία. 'Εμεις θέλουμε την επιστήμη **ελεύτερη** απ' τούς περιορισμούς αυτούς τούς δογματικούς, ή δική μας ή επιστήμη θά τά παραδεχτεί γιά **προβλήματα** και κείνα ακόμα πού μς παρουσιάζονται σά δόγματα, θά τά εξετάσει με τη δική της μέθοδο και θά τά παραδεχτεί μόνον αν πειστεί με τη μέθοδό της γιά την αλήθεια τους. Με άλλες λέξεις αν δεν πρέπει νά παρεξηγηθούμε μιλώντας έτσι, αν δεν πρέπει νά νομιστεί τυχόν πώς ή φιλελεύτερη επιστήμη αρνείται **το περιεχόμενο των δογμάτων**, όμως πρέπει νά τονίσουμε καλά πώς αρνείται το δόγμα, την έννοια του δόγματος, έννοια πού δεν επιτρέπει την αμφιβολία και τη συζήτηση γιά το περιεχόμενο· επομένως το κάθε δόγμα θά το θεωρήσουμε σάν πρόβλημα και θά ζητήσουμε με την επιστημονική μέθοδο νά πειστούμε γιά την αλήθεια του περιεχομένου του· δεν πηγαίνουμε βέβαια με την προκατάληψη πώς δεν είναι σωστό — αυτό θά είτουν άλλο δόγμα σάν κ' εκείνο πού εμείς αρνούμαστε· θά τó εξετάσουμε λοιπόν το περιεχόμενό του και, αν το παραδεχτούμε, θά το παραδεχτούμε όχι βέβαια γιατί είναι δόγμα, μα γιατί αποτελεί γιά μς επιστημονική αλήθεια. Και γιά νά μείνουμε στο παράδειγμα γιά το πρόβλημα της ύπαρξης Θεού· το δόγμα μς λέει «**υπάρχει Θεός**», τελείωσε — και δέ συζητεί γι' αυτό, μόνο πίστεψε στο Θεό. 'Η φιλελεύτερη επιστήμη δέ λέει βέβαια «δεν υπάρχει Θεός», δεν πρέπει επομένως νά νομίσει κανείς πώς φιλελεύτερος — άθεος· μόνο λέει «γιά νά εξετάσουμε: υπάρχει Θεός;» — εφαρμόζει τη μέθοδό της και μπορεί το πρόβλημα αυτό νά τó απαντήσει με ναι ή με όχι. 'Η διαφορά λοιπόν του φιλελεύτερου επιστήμονα απ' το θεολόγο δεν είναι βέβαια πώς ό πρώτος αρνείται, δι· λέει ό δεύτερος,

μα πώς εκείνος μέν αμφιβάλλει, συζητεί και ζητάει απόδειξη του δόγματος, αναγνωρίζει επομένως **το δυνατό** της παραδοχής ή της άρνησής του, ό θεολόγος όμως αρνείται τη συζήτηση και δεν αναγνωρίζει το δυνατό της άρνησής του. Και τó επαναλαμβάνω γιά νά μη γεννηθεί καμιά παρεξήγηση, ένς φιλελεύτερος **μπορεί** νά πιστεύει σέ Θεό, μα δεν είναι αναγκαστικώς πιστός, μα ούτε και αναγκαστικώς άθεος. 'Ενα πράμα δεν μπορεί, τó νά μήν αμφιβάλλει γιά την αλήθεια των δογμάτων, τó νά τά πιστεύει χωρίς νά πειστεί γιά την αλήθεια του περιεχομένου τους.

Με τά παραπάνω καθαρίζεται, θαρρώ, δόποτελα ή στάση του φιλελεύτερου απέναντι στη θρησκεία· θά είτωνα πλάνη νά συγχύσει κανείς τó φιλελεύτερο με τόν άθεο. Κι όμως αυτό δυστυχώς γίνεται στον τόπο μας, κι ακόμα δυστυχέστερα όχι από πλάνη μα από κακοήθεια. 'Ο φιλελεύτερος δεν πολεμάει εο ipso τη θρησκεία, γιατί άλλιώς και δεν μπορεί νά τó κάνει· δεν μπορούν όλες οί καρδιές νά στερηθούν τó θρησκευτικό αίσθημα· ή θρησκεία είναι ζήτημα ιδιουσγκρασίας πρώτα, κι αυτήν ό φιλελεύτερος δεν μπορεί νά την αλλάξει. Μα και πάλι, δεν είναι ύποχρεωμένος νάχει θρησκεία, ούτε ό καθένας πού δεν έχει θρησκεία είναι γι' αυτό και μόνο φιλελεύτερος στο σημείο πού αναπτύξαμε έδω. 'Ενα όμως είναι ύποχρεωμένος νά κάνει ό φιλελεύτερος πιστός, όχι νά πιστέψει, μα νά **πειστεί** επιστημονικά γιά τη θρησκεία του· κι αυτό πρέπει νά τó κάνει κάθε φιλελεύτερος, αδιάφορο αν είναι «επιστήμονας» ή μακάλης ή γεωργός. Σ' αυτό τó σημείο ερχόμαστε φυσικά σέ σύγκρουση με τούς συντηρητικούς· γι' αυτούς «ό λαός» πρέπει νάχει θρησκεία, πρέπει νά **πιστεύει**. Die Religion muss «dem Volk» erhalten werden, λέν οί γερμανοί συντηρητικοί· και βέβαια «ό λαός»! Οί πλουτοκράτες — αυτοί φυσικά μπορούν νάχουν θρησκεία, μπορούν και νά μήν έχουν, μα δεν τó εξωτερικεύουν, μήν τύχει και τó πάρει γκάβο **ό λαός**. Γιά τόν καημένο τó λαό δεν μπορεί νά **υπάρχει** επιστήμη, γι' αυτόν πρέπει νά **υπάρχει** μόνο πίστη, πίστη μάλιστα πού τού επιβάλλεται από ώρισμένη τάξη πού φοβάται τη συζήτηση, γιατί μπορεί με τη συζήτηση νά γίνει κάπως προβληματική ή θέση της — και γι' αυτό συνεργάζεται με την πλουτοκρατία πού κι αυτή έχει λόγους νά φοβάται τη σάζήτηση, γιατί ή συζήτηση χρειάζεται μόρφωση κι ή μόρφωση κάνει πιό άνίκανο τόν άνθρωπο· στο νά τόν εκμεταλλεύονται εκείνοι πού τόν εκμεταλλεύτηκαν ως σήμερα και άνέδθηκαν πατώντας άπάνω στην άμορφωσιά του.

Πώς σ' αυτό τó σημείο είναι τά πράματα στον τόπο μας, θά ιδούμε στο άλλο άρθρο. **Α. ΤΡΑΝΟΣ**